

Szóképzési eszközök a legújabb magyar szókincsben

- 2009. 09. 29.

I. Elméleti bevezetés

Az egyes korszakok határai minden nyelv történetében jelentős mértékben egybeesnek az adott társadalom történelmében bekövetkezett fordulópontokkal.

Magyarország XX. századi történelmét tekintve legalább három ilyen mozzanat sorolható fel: az I. és a II. világháború kitörése, ami elsősorban a katonai szókincs fejlődéséhez járult hozzá, a kommunista korszak kezdete Közép-Kelet-Európában, s az ezzel együtt járó radikális változások a politikai és társadalmi életben, végül pedig a rendszerváltás – az ún. vasfüggöny lebontása és a határok megnyitása, mind szó szerint, mind a szellemi és kulturális élet terén.

Minden nemzet kulturális identitása szoros kapcsolatban áll nyelvével, amely tükrözi azt és egyben része is a kultúrának. Ezért az adott nemzet életében zajló változások új fogalmakat vezetnek be a nyelvbe, és egyúttal megváltoztatják annak szókincsét. Mivel a nyelv nyelvtani és fonetikai rendszere sokkal konzervatívabb, és nem annyira nagy mértékben befolyásolja a kulturális változások (bár hosszabb időn belül e területeken is megfigyelhetők apró változások), meg kell állapítani, hogy a történelmi fordulatok leginkább a lexikai rendszert érintik.

Az 1989-ben lezajlott történelmi események jelentősen befolyásolták a kelet-európai országok nyelveinek szókincsét. Azóta a kelet-európaiak életmódjában végbemenő gyors

változásoknak, valamint a korábban nem ismert életterületek gyors fejlődésének lehetünk tanúi, pl.:

- számítástechnika (pl. *notebook, modem, hálókártya, pozicionáló pad, joystick*),
- távközlés (pl. *mobiltelefon, infravörös port, feltöltőkártya, MMS*),
- környezetvédelem (pl. *megújuló energia, recycling, ökofilozófia*),
- az Európai Unióval kapcsolatos szókincs (pl. *euróövezet, tagállam, európai integráció*).

Az új szókincs népszerűsítéséhez elsősorban a tömegtájékoztatási eszközök járulnak hozzá. A változások a fentebb felsoroltakon túl gyakorlatilag minden más területen észrevehetőek, pl.:

- az elektronikában (pl. *DVD-lejátszó, folyadékkristályos kijelző, háttérvilágítás*),
- a fényképezészetben (pl. *tükörreflexes fényképezőgép, önkioldó, vörösszemhatás-csökkentés, kilencmezős autofókusz*),
- a politikában (pl. *lobbi, liberalizáció, konszenzus, átvilágítás*),
- a közgazdaságban (pl. *bróker, auditál, holding, konzern, tender, konzorcium, diszkont*),
- a gépkocsiiparban (pl. *légzsák, műholdas navigáció, ABS, indításgátló*),
- az orvostudományban (pl. *kontaktlencse, sportpszichológus, szívritmus-szabályozó*),
- a médiában (pl. *valóságshow, sitcom, bulvárlap, kábeltévé*),

- a társadalomban (pl. *graffiti, hip-hop, skinhead, biszexuális, biztonsági őr*),
- a testápolásban (pl. *epilátor, műköröm, szolárium, hajegyenesítő, aerobik*),
- a sportban (pl. *rafting, falmászás, szörfdeszka*),
- a szórakozásban és a szabadidő-tevékenységekben (*diszkó, multiplex, darts, karaoke, dzsiptúra, dzsogging, joga, paintball*),
- az étkezésben (pl. *gyros, pizzéria, vegetáriánus, gofri, kapucsínó, müzli*).

A magyar szókincs bővítésének leggyakoribb módja a szóképzés és a jövevényszavak bekerülése a nyelvbe. Ezenkívül az új frazeologizmusok, jelentésváltozások, -módosulások és -bővülések, valamint az új mozaikszavak is megemlítendőek. Előadásomban elsősorban a neologizmusok keletkezésének fenti módozatait, valamint néhány helyesírási problémát mutatnék be, végezetül pedig megkísérlem levonni a következtetéseket a jövőre vonatkozóan.

II. A neologizmusok felosztása

1. Szó szerkezeti neologizmusok

a) képzők

Szó szerkezeti neologizmusok létrehozása céljából a magyar nyelv általában képzőket használ. Az utóbbi időben megfigyelhető azonban a szóképzés egyszerűsödése, mivel igen kevés toldalék termékeny. Az új igék létrehozásában a legtermékenyebb szuffixumok a következők:

-sít, -osít, -esít (pl. *magánosít, karcsúsít*),

-zik, -ozik, -ezik (pl. *esemesezik, lobbizik, hamburgerezik*),

-l, -ol, -el, -öl (pl. *roamingol, szervizel, szörföl, fénymásol*),

-z, -oz, -ez, -öz (pl. *grillez, klónoz*),

-ál, -él (pl. *auditál, installál, digitalizál*).

Az új főnevek nagy része meglehetősen absztrakt jellegű, itt a következő főnévképzőket sorolhatnánk fel:

-ás, -és (pl. *átvilágítás, alapbeállítás, balesetbiztosítás, bootolás*),

-áció (pl. *reprivatizáció, liberalizáció, akkreditáció*).

A tárgyak neveiben szintén megjelennek új képzők, főleg a legújabb technológiai berendezések elnevezésére, pl.:

-ó, -ő (pl. *CD-lemezjátszó, DVD-felvevő, kijelző, fémkereső, beállításvarázsló*).

Az általános nyelvhasználattal ellentétben a köznyelvben, valamint a különféle szociolektusokban, elsősorban a diák- és ifjúsági nyelvben a termékeny képzők sokasága figyelhető meg. Közülük a következők sorolhatók fel:

-esz (pl. *kollégium* → *kolesz*),

-i (pl. *fagylalt* → *fagyí*),

-ek (pl. *matematika* → *matek*).

Egyidejűleg azonban növekszik az olyan szavak száma is, amelyek töveihez új előtagok járulnak. Érdekes megfigyelni, hogy a legújabb termékeny prefixumok között csupán nemzetközi képzők találhatók:

anti- (pl. *antiglobalista*),

euro- (pl. *eurokrata*),

hiper- (pl. *hiperinfláció*),

mikro- (pl. *mikrohullám*),

mini- (pl. *minitorony*),

neo- (pl. *neonácizmus*),

öko- (pl. *ökoturizmus*),

pro- (pl. *proszociális*),

pszeudo- (pl. *pszeudoművészet*),

re- (pl. *reprivatizáció*),

szuper- (pl. *szupermarket*),

tele- (pl. *telekonferencia*),

ultra- (pl. *ultrajobboldal*).

Idegen (a magyarban többnyire elemezhetetlen) képzők szintén megjelennek, de ezek száma sokkal kisebb:

-ció (pl. *integráció*),

-ika (pl. *informatika*),

-ing (pl. *monitoring*),

-ista (pl. *szexista*),

-izmus (pl. *pluralizmus*).

b) szóelvonás

Bár ez nem népszerű szóképzési mód, előfordulnak szóelvonással keletkezett neologizmusok is, pl.:

aknamentesít ← *aknamentesítés*

átvilágít ← *átvilágítás*

kényszernyugdíjaz ← *kinyszernyugdíjazás*

Ezenkívül időnként szórövidülés is megfigyelhető, pl.:

multi ← *multinacionális cég*

c) új szóösszetételek

Az előbbi csoporttal ellentétben nagyon népszerűek azok a szóösszetételek, amelyek gyakran már korábban ismert szavakból állnak, de együtt új jelentéssel bíró szót alkotnak, amelynek jelentése általában eltér alkotóelemeinek jelentésétől. Az esetek többségében a főnév+főnév típusú összetételek dominálnak, pl. *alkotmánybíróság, bankkártya, családorvos, egérpada, fallabda, hangposta, légzásák, projekttervező*.

Igen jellemzőek az egy idegen és egy magyar szóból, valamint csak két idegen szóból álló szóösszetételek is, pl. *akkumulátortöltő, notebooktáska, videokölcsönző*.

2. Szemantikai neologizmusok

A legújabb magyar szókincsben az új, ill. módosult jelentésekkel bíró szókincs kevésbé számottevő. Észrevehető, hogy a legtöbb esetben a jelentésgazdagodás valamilyen idegen nyelv hatása alatt történik. Tükörfordítások egyebek között az informatika területén létrejövő szavak, pl. *egér, hálózat, szörfözik*. Más területeken, pl. a politikában:

átvilágít (azaz politikai feddhetetlenség szempontjából megvizsgál)

csomag (azaz politikai javaslatok, intézkedések együttese)

Az elektronikában pl.:

(hi-fi) torony

3. Új szó szerkezetek

A szóképzés egyik legtermékenyebb módja – minden bizonnyal – az új frazeologizmusok létrehozása. A magyar nyelvben határozottan a melléknév+főnév szerkezetek dominálnak, pl.: *fiatal demokrata, kárpótlási jegy*.

Az összetételekhez hasonlóan gyakran a frazeologizmusok is egy idegen és egy magyar szóból állnak, pl. *koncessziós autópálya, vállalkozói inkubátor*.

Néha a régóta létező szavak – jelentésük konkretizálása vagy módosítása érdekében – új jelzőket kapnak, amelyekkel együtt új szókapcsolatot teremtenek, pl. *digitális (fényképezőgép), hegyi (bicikli)*.

4. Jövevényszavak

Az idegen szavak tömeges bekerülése a nyelvbe szintén jellemző az utóbbi évekre. A jövevényszavak túlnyomó többsége csak egy irányból kerül be: az angol nyelvből, főleg annak amerikai változatából. A más európai nyelvekből, pl. a németből és a franciából származó jövevényszavak viszonylag ritkák. Mellesleg feltűnő, hogy gyakorlatilag nem beszélhetünk az orosz nyelvből származó átvételekről. Az új szavak mindig eredeti formájukban kerülnek be a nyelvbe, csak idővel válik elfogadottá fonetikus átírásuk. Ezt a jelenséget azonban a későbbi, helyesírást tárgyaló fejezetben fejtem ki részletesebben.

Az új szavak beilleszkedése a magyar nyelv morfológiájába meglehetősen gyorsan zajlik. A magyar nyelv gazdag alaktanának köszönhetően gyakorlatilag minden új szó ellátható ragokkal, jelekkel és képzőkkel, pl.:

pizza, pizzát, pizzának

notebook, notebookok, notebookom

boot, bootol, bootolás

Sőt, idegen igékhez magyar igekötők is kapcsolhatók, pl.:

*szkennel, **beszkennel***

*printel, **kiprintel***

Az új jövevényszavak főleg az új dolgok elnevezésének szükségét elégítik ki, s ilyenkor az új elnevezés az új tárggyal vagy jelenséggel együtt kerül be a nyelvbe. Az angol, ill. amerikai eredetű szavak elterjedésének azonban más tényezők is kedveznek. Ezek közé tartozik az a divat, hogy a beszélők megnyilatkozásait az általánosan jobbnak vélt amerikai kultúrából merített kifejezésekkel tarkítják, ezért sok olyan szó keletkezik, amelynek már korábban is volt magyar megfelelője, pl.:

boom (a fellendülés mellett),

challenge (a kihívás mellett),

díler (a terjesztő/kereskedő mellett),

diszplé (a kijelző mellett),

ekvalizátor (a szabályozó mellett),

jogging, dzsogging (a kocogás mellett),

joystick (a botkormány mellett),

klikkel (a kattint mellett),

printer (a nyomtató mellett),

recycling (az újrahasznosítás mellett),

rekorder (a felvevő, író mellett).

Ilyen típusú neologizmusokra különösen az ifjúsági nyelv hajlamos, amely bővelkedik az egyre újabb angol kölcsönszavakban, pl.:

fiziksz (= *fizika*),

alseriff (= *aligazgató*).

Az előbb említett tendenciákkal ellentétben megfigyelhető az új, idegenszerűen hangzó szavak magyar megfelelőekkel való helyettesítésére irányuló törekvés is, amely azonban gyakran sikertelen, pl.:

bőrfejű (a *skinhead* helyett),

citrancs (azaz *citrom* + *narancs*, a *grapefruit* helyett),

falfirka (a *graffiti* helyett),

fallabda (a *squash* helyett),

hódeszka (a *snowboard* helyett),

permet (a *spray* helyett),

vifli (azaz *virslis* + *kifli*, *hot dog* helyett).

Az angol eredetű jövevényszavak rendelkeznek egy ún. reklámfunkcióval is: a potenciális vevő – ahogy már korábban említettem – sok esetben jobban értékeli az amerikai kultúrát, mint a sajátját.

5. Mozaikszavak

Új jelenségnek tekinthető mind az idegen nyelvekből (itt is főleg az angoltól) bekerülő, mind a belső képzésű mozaikszavak megjelenése. Ilyen új, belső képzésű mozaikszavak pl. a következők:

ÁFA (= *általános forgalmi adó*),

GYIK (= *gyakran ismételt kérdések*),

MIÉP (= *Magyar Igazság és Élet Pártja*).

Az angol, ill. amerikai nyelvből bekerült új akronimák száma ennél jelentősen nagyobb, pl.:

HTML (= hiperszöveges jelölőnyelv),

NATO (= Észak Atlanti Szerződés Szervezete),

USB (= univerzális soros busz).

III. A neologizmusok írásmódja

Az új szavak és kifejezések írásmódja gyakran okoz problémát. A szótárak kevés esetben adnak egyértelmű választ a helyesírás kérdéseire. Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy az adott fogalmak viszonylag frissek, és a nyelv még nem dolgozott ki egységes helyesírási szabályokat ezekre vonatkozóan. A leggyakoribb helyesírási problémák közé a következők tartoznak:

– kötőjeles vagy kötőjel nélküli írásmód, pl. *CD-lejátszó, CD lejátszó,*

– együtt- vagy különírás, pl. *házimozi, házi mozi.*

– eredeti vagy kiejtés szerinti írás, pl.:

bébiszitter, baby sitter,

csip, chip,

diszk, disk,

diszkdzsoké, disc jockey,

dizájn, design,

domén, domain,

dzsogging, jogging,

grépfrút, grapefruit,

hosztesz, hostess,

kapucsínó, cappucino,

lízing, leasing,

menedzser, manager,

rögbi, rugby,

sznúker, snooker.

Bár észrevehető az idegen szavak helyesírásának magyarítására irányuló tendencia, a magyar fonetika szerinti írásmód nem minden esetben válik népszerűvé, pl. *dzsojsztik* (= *joystick*).

IV. Befejezés

A magyar nyelv legújabb lexikai állományának áttekintése után levonhatunk néhány következtetést. A szóképzés egyik legfeltűnőbb jellemzője a számos szóösszetétel megléte, ami a nyelv agglutináló jellegéből fakad. Szintén megfigyelhető az idegen szavak tömeges bekerülése a magyar nyelvbe, elsősorban az angolból, ill. annak amerikai változatából, ami az Egyesült Államok kulcspozícióját tükrözi a modern technológiák és a tudomány terén. Ehhez a folyamathoz nemcsak a közvetlen kölcsönzavak járulnak hozzá, hanem igen termékeny nemzetközi képzők és népszerű idegen szóképzési módok is, s mint az látható, az anyanyelvi szóképzési folyamatok sokszor alulmaradnak. A magyar szóképzési minták leginkább a köznyelvi kifejezésekben, valamint a szociolektusokban figyelhetőek meg.

Ami a magyar nyelv további változását illeti, feltételezhető, hogy annak iránya hasonló marad. E jelenség okát a világ egyre intenzívebb globalizálódásával és az európai integrációval lehet indokolni. Remélhetőleg a nagy európai családban való jelenlét nem a nyugati nyelveknek és

kultúráknak való alárendelődést fogja eredményezni, hanem úgy járul hozzá az európai kultúrák gazdagításához, hogy a magyarok megtartják saját identitásukat, és ápolják saját nyelvüket.

Bibliográfia

Angelus, R. – Tardos, R. (1999): *A magyar nyelv informatika korában*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Bajor, P. (2006): *A magyar helyesírás szabályai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bakos, F. (1998): *Idegen szavak és kifejezések kézis�ótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Dozvald, J. (1997): Kell-e nekünk nyelvújítás? In: *Magyar Hírlap* 1997. június 25. 7.

Fórizs, E. (2004): Szóalkotási módok a magyar és lengyel ifjúsági nyelvben. In: Koutny, I. (szerk. 2004): *Hungarológia: nyelv és kultúra. Hungarologia: język i kultura*. Poznań: Prodruck. 195-210.

Fricz, T. – Karsai, G. – Pap E. (1992): *A rendszerváltás szótára*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.

Juhász, J. – Szőke, I. – O. Nagy, G. – Kovalovszky, M. (2004): *Magyar értelmező kézis�ótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kiss, G. – Pusztai, F. (1999): *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Koutny, I. (1999): Linguistic Reflection of Culture of the Time of Transition in Hungary and Poland. In: Brendel J. (szerk. 1999): *Culture of the Time of Transformation – II International Congress: The Cultural Identity of the Central-Eastern Europe*. Poznań. 88-96.

Kövecses, Z. (2004): *Magyar szlengszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Minya, K. (2003): *Mai magyar nyelvújítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó,

Minya, K. (2005): *Rendszerváltás – normaváltás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Pusztai, F. (2003): *Lexikográfiai kérdések és válaszok az átdolgozott Magyar Értelmező Kéziszótárban*. Budapest: ELTE, Germanisztikai Intézet, Német Nyelvészeti Tanszék.

Szederkényi, É. (2003): A befogadó magyar nyelv. In: *Heti Válasz* 31 sz. 48-9.

Tótfalusi, I. (2005): *Idegenszó-tár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Nincs hozzászólás!

Your Email address will not be published.

Save my name, email, and website in this browser for the next time I comment.

Ez az oldal az Akismet szolgáltatást használja a spam csökkentésére.

Ismerje meg a hozzászólás adatainak feldolgozását .

© 2024 e-nyelvmagazin.hu. All rights reserved.